

HISTORIA ECCLESIAE

Dávid István*

Nagykőrös

A kolozsvár-belvárosi (Farkas utcai) református templom orgonájának centenáriuma¹

Zum Zentenarium der Orgel der reformierten Kirche
in Klausenburg-Innenstadt (Farkas Straße). Zusammenfassung

In der Kirchenmusikgeschichte obengenannter Kirche knüpfen sich drei Daten zu je einer Orgel: 1534, 1765, 1913. Diese drei Jahreszahlen sind von verschiedenen Stilen und Zeitaltern, sich wechselnden kirchengeschichtlichen Ereignissen und von veränderlichen materiellen Möglichkeiten umflochten. Auch das Ideal der Kirchenkunst war in ständiger Umwandlung, gleich wie das Schicksal der Kirchen Europas. Schon sind auch die Geschehnisse eines vergangenen Jahrhunderts hinter uns, seit diese allerjüngste Orgel in dieser mehr als halbes Jahrtausend alten Kirche gebaut worden ist. Vielleicht wird es uns gelingen eine solche Analyse zu vollenden, die uns in der Kenntnis der Vergangenheit, zu authentischen Ergebnissen und zu einem korrekten Blick in die Zukunft führt. Die Geschichte der Klausenburger Kirchengänger, deren Anhänglichkeit zu ihrer Kirche, Liturgie und zur jeweiligen Orgel ihrer Kirche seit vielen Jahrhunderten besteht, soll ein Beispiel sein für die kommenden und hoffenden Generationen.

Schlüsselwörter: Renaissance und Barock, Barockorgeln, Reformation, Liturgie, Johannes Hahn, romantischer Orgelbau, Joseph Angster, Orgeln und Denkmalschutz.

* Dávid István (Székelyudvarhely, 1949), zenei tanulmányait Kolozsváron végezte a G. Dima Zeneakadémián. 1987–1988-ban a Kolozsvár-Belvárosi Gyülekezet orgonistája volt. Jelenleg Magyarországon él, a budapesti Károli Gáspár Református Egyetem Főiskolai Karának tanára, 1988 szeptemberétől a Nagykőrösi Református Egyház orgonaművésze. 1996 és 1999 között a budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Tanszékén folytatott doktori tanulmányokat. Művészdoktori (DLA) hangversenyét és értekezését 2002-ben védte meg *summa cum laude* minősítéssel. Kutatási területe a magyar orgona- és egyházzene-történet. E témakörökben rendszeresen jelennek meg írásai. A *Magyar Egyházzene* szerkesztője. 1996-ban jelent meg *Műemlék orgonák Erdélyben* című könyve, 2013-ban a *Merre tovább kántorképzés?* konferenciakötetet szerkesztette. Orgonatervezői és restaurátor-szakértői munkát is végez. A Magyar Restaurátorkamara tagja. A Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma Egyházzenei Szekciójának elnöke és az Énekeskönyvi Bizottság tagja.

¹ A templom orgonáinak történetével korábban foglalkozó tanulmányok és írások: Dávid István: A Kolozsvár-belvárosi református templom orgonája In: *Református Szemle* 1983/5, 395–402. Dávid István: Műemlék orgonák Kolozsváron. In: Benkő András (szerk.): *Zenatudományi írások 3.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1983, 158–193. Dávid István: *Műemlék orgonák Erdélyben.* Polis Könyvkiadó, Kolozsvár – Balassi Kiadó, Budapest 1996, 159–162. Ezek kibővített és jegyzetekkel ellátott változatát tartja kezében az olvasó.

A magyar orgonatorténét tanulmányozása és ezen belül a magyar református egyház orgonához való viszonyulásának részleges tisztázása több kérdést is megválaszolatlanul hagyott. A „rajongó fanatikusok” kezdeti lelkesedése következtében hosszú időre elutasítottuk a hangszert, és orgonarombolások is történtek Európában, s mindezek Kálvin liturgiai újításaira való téves hivatkozással történtek. Óvatos bevezetésére, majd templomi használatára – Svájcban és Erdélyben is – csak a 18. században került sor, így az akkor induló orgonaépítési hullám lekészte a máshol már jól bejáratott egyházzenei folyamatokat. A ma jelentkező vadhajtások pedig (elhanyagolt hangszerek, orgonapótlékok, elektronikus kántor stb.) a meglévő pozitív példák ellenére is tovább késleltetik ezen a téren az egészséges öntudat és igényes egyházzenei környezet kialakulását.² Napjainkban is érvényesek Árokháty Béla szavai, aki így fogalmazott egy 1937-ben szervezett egyházzenei konferencián:

„Egyházaink elvi alapon négyszáz esztendő óta máig sem tisztázták azt a kérdést, hogy mit keres egyházi életünkben a zeneművészet. A művészi zenében főként pedig a hangszerekben nem láttak egyebet, mint földi hiúságot, a léha szórakozások sátáni eszközeit.”³

Majd így folytatódik az orgonára is vonatkozó gondolatmenete:

„[...] megoldatlan [...], hogy ezen a királyi művészetre rendeltetett hangszeren kaphat-e a templom életében művészi megbízást?”⁴

Amit viszont ebben a korán sem megnyugtató helyzetben tehetünk, az a történelmi előzmények lehető legpontosabb tisztázása, az ezekből levonható következtetések megfogalmazása, és ezeknek tudatosítása minél szélesebb körben. Erre nyújt kiváló alkalmat a Farkas utcai templom jelenlegi orgonája felszentelésének századik évfordulója. Az 1913. december 19-i átadás, majd a jelkép értékű karácsonyi használatbavétel óta eltelt idő számvetésre és tisztázásra ad lehetőséget, s

² A kérdés további tisztázását ld. Dávid István: *Erdély XVIII. századi orgonaépítészete és hatása a magyar református egyházban*. DLA értekezés. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Budapest 2001. Dávid István: „Post tenebras lux” Jean Calvin... és a kálvinista templom orgonája In: *PIUS EFFICIT ARDOR – A művészet értékelése Kálvin művében és a református kultúrában*. Kálvin Kiadó, Budapest 2009, 89–106. Hasonló témával foglalkozik Sipos Dávid, a kolozsvári BBTE Református Tanárképző Karának doktorandusza. Készülő értekezésének témája az Erdélyi Református Egyház elpusztult, illetve meglévő orgonáinak története és leírása. Vö. Sipos Dávid: *Konnert Márton vagy József? Konnert-orgonák Erdélyben*. In: *Református Szemle* 2013/4, 414–431.

³ Árokháty Béla: *Az egyházi zene szolgálatának megszervezése, irányítása*. In: *Magyar Egyházzene IX.* (2001/2002), (318–320.) 318. Ez Árokháty Béla záró előadásának újraközlése, ugyanis a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság által szervezett konferencia teljes anyaga megjelent a korabeli *Protestáns Szemlében* (Árokháty Béla előadását ld. a *Protestáns Szemle* 1937, 343–345. oldalain), valamint külön kiadványként is: *Egyházzenei előadások*. Sajtó alá rendezte Árokháty Béla. Budapest 1937.

⁴ Árokháty Béla: *Az egyházi zene szolgálatának megszervezése, irányítása*, 318.

ez nemcsak a Kolozsvár-Belvárosi Református Gyülekezet közösségének lehet fontos, hanem egy tágabb kör számára is. Ezáltal e kiemelt egyházzenei központ méginkább megkaphatja méltó helyét az egyetemes egyházzene történetében, illetve az orgonák történetében.

Visszatekintés a kezdetekre

A Farkas utcai templom történeti adatai között a legrégebb orgonára vonatkozó adalék 1534-ből való. A templomhoz tartozó kolostor méreteire egy leírásból következtethetünk. Ebből az derül ki, hogy a minden valószínűség szerint emeletes épületben tizenhét miséző pap, négy növendék és tizenhárom segítőtestvér lakott. Ekkor már volt közöttük egy orgonás is, Kassai Bonaventura.⁵ 1532-ben azonban még nem említik a nevét. A hangszer tehát e két időpont között épülhetett.

Az akkori gazdag egyházzenei szolgálat bővebb létszámú igényeket támasztott, így joggal feltételezhető, hogy a liturgiában kórus és psalmisták (előénekesek) is segítették Kassai Bonaventura munkáját. A szokásnak megfelelően az orgonistának főleg közjátékokat kellett megszólaltatnia. Ezt úgy igyekeztek megoldani, hogy a liturgikus tér közelében rendkívül kis méretű orgonákat építettek, többnyire a templom oldalfalán elhelyezett fecskéfészszerű karzatokra.⁶ Kassai hangszeréről viszont semmit sem tudunk, pusztán a reformáció századának orgonatörténeti példái alapján következtethetünk egykori formájára. A ferencesek templomai közül ebben az időben Nagyváradon, Marosvásárhelyen (1525), Csíksomlyón, Szatmáron, Medgyesen (1535) találunk orgonát. Négy orgonáról tudunk 1520-ból. Ezek Segesváron, Berethalmon, Nagydisznódon, Gyulaféheváron voltak. A besztercei orgonáról 1523-tól van adatunk. (Szeben és Brassó viszonylatában jóval korábbi adataink vannak.) Kolozsváron több orgonista neve is ismert: 1516-ban említik a kolozsmonostori orgonistát, Bálint papot, 1524-től pedig Petrus, Dominicus, Sebastianus, Mathias és Simon frátereket. Ezek az adatok sajnos kevés információt szolgáltatnak a hangszerekről, viszont gazdag zenei élet meglétét igazolják.⁷

⁵ Entz Géza: A Farkas utcai templom. In: *Református Szemle* 1948/14–18., Különnyomat: Entz Géza: *A Farkas utcai templom*. Kolozsvár-Belvárosi Református Egyház, Kolozsvár 1948, 11.

⁶ A 15–17. századi, ún. „Schwalbennestorgel” korai építészeti példáit számos helyen megtaláljuk Európában.

⁷ A történeti feljegyzésekből tudjuk, hogy 1601-ben a marosvásárhelyi Vártemplomban „[...] orgona nagy és jó vala [...], annak oly szép és ékesen csinált háza és helye vala a templomban, hogy annak is nincsen mása Erdélyben [...]” Vö. Nagy Szabó Ferenc: Borsos Tamásról és a Marosvásárhelyi vár építéséről. In: Medvigy Endre (szerk.): *Marosvásárhely és Vártemploma*. A Ráday gyűjtemény tanulmányai 3. Budapest 1990, 85. További adat: 1564–1565-ből fennmaradt Andreas Gromonak, a király testőrezredesének jelentése, amelyben a kolozsvári Szt. Mihály templommal kapcsolatosan ez áll: „[...] igen szép székesegyház, mindkét nemzet [magyar és szász] lutheránus isteni tiszteletre használja, s orgonája jeles.” Az időközben reformátussá lett templomban az orgonát még abban az évben leszerelik, helyét pedig bemeszelik.

Európai analógiák segítségével talán néhai orgonáink is „elfoglalhatják” eredeti helyüket és „visszakerülhetnek” egyházzene-történeti tudatunkba. Ugyanis az eltűnt, lerombolt vagy lebontott orgonakarzatok maradványainak kutatása és tanulmányozása nemcsak építészettörténeti feladat. Egyes feltételezések szerint a Farkas utcai templom reneszánsz orgonáját már az első kálvinista időszakban, tehát 1545 után bontották le az oltárokkal együtt; de lehet, hogy csak később, az 1603-as dűlés idején semmisült meg a templom berendezéseivel együtt.⁸

A barokk orgonaszekrény

A jelenlegi orgona elődjének első említése egy 1764. június 5-én kelt szerződés a Kolozsvári Református Egyház képviselői Radnótfáy Nagy Zsigmond és Ujhelyi Zsigmond, valamint Johannes Hahn⁹ nagyszzebeni orgonaépítő között, amelyben erről olvassuk:

„[...] nevezett a Farkas utcai templom számára 1000 német forintért [egy orgonát készít], mely állana a következő részletekből, úgymint: Subbassus légyen 16 falábakból álló [...], Flett majus 8 lábakból, Flett minor pedig négy lábakból; Principale 8 ón lábakból, más Principale négy ón lábakból; ötödik tónus 8 ón lábakból, Nocton négy lábakból, Oktávája két ón lábakból, Holflett két ón lábakból, tizenhatodik ónból, Mixtura triplex, Tremola, Timpanum és az orgona körül való cirádák.”¹⁰

Az orgonát 1765-ben állították fel. Karzat nem lévén, a templom keleti részében, a padló szintjére helyezték el. Az egyházi jegyzőkönyvben a következő szöveg olvasható 1765. augusztus 9-i bejegyzéssel:

„[...] elkészülvén a b. Farkas utcai templomban való orgona resolváltatott, hogy Tzerjék Szabó Ferentz legyen az orgonás.”¹¹

Arra nézve is vannak adatok, hogy „az Orgona alá és a Deákok számára egy kő-kar építése meghatározatik”.¹² Az egyházközség 1766. augusztus 4-én kö-

Az 1585-ös leltárban már csak „egy orgona fúvó” szerepel. Vö. Sas Péter: *A Kolozsvári Szent Mibály templom*. Gloria Kiadó, Kolozsvár 1998, 32., 33., 96.

⁸ Herepei János: *A kolozsvári Farkas utcai református templom és kollégium történetéből*. Sajtó alá rendezte, szerkesztette és az előszót írta Sas Péter. Művelődés, Kolozsvár 2004, 22.

⁹ Johannes Hahn (Lócse, 1712 – Nagyszében, 1783) felvidéki orgonaépítő, 1743-ban dolgozott először Erdélyben a nagysinkai orgona befejezésén. 1746-ban telepedett le Nagyszébenben, s haláláig csaknem félszáz orgonát épített. Legimpozánsabb hangszere a medgyesi evangélikus templomban található. Fia, Johann (1763–1814) szintén orgonaépítő volt. Vö. Binder, Hermann: *Orgeln in Siebenbürgen*. Gehann Musikverlag, Kludenbach 2000, 67–78.

¹⁰ Az Erdélyi Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban: ERELvt) X. A. 42. a.

¹¹ Közli Entz Géza: *i. m.* 26. Herepei János azt valószínűsíti a templom 18. századi kántorainak és orgonistáinak névsorát közreadó tanulmányában, hogy hangszeres képességei nem feleltek meg a kívánalmaknak, ugyanis 1767-ben már úgy említik, mint „elbocsátott orgonistát”. Vö. Herepei János: *i. m.* 113–125.

¹² ERELvt X. D. 38.

tött szerződést az orgonaszekrény színezésére, és pedig a „Szebenbe[n] lakó Honestus Kép-íróval Johannes Weiss őkegyelmével”, amely szerint

„[...] illető a Farkas uccai templom új orgonáját 270 magyar forintért [...] mentől szebben és teljes legszebben lehet fesse meg, a cirádákat annak rendje szerint aranyozza és ezüstözze meg, [...] ahol lakirozás kívántatik, a lakirozást is minta illendőséggel vigye véghez.”¹³

Az 1765-ben átadott Hahn-hangszer egymanuálos és pedál nélküli orgona volt. Hangterjedelme C–d³, az alsó oktávszakaszon rövid mélyoktáv megoldással.¹⁴ Játzóasztala az orgona hátsó homlokzatán foglalt helyet, maradványai ma is láthatók. Az orgona eredeti diszpozíciója feliratainak segítségével azonosítható:

1. Subbass	16'
2. Principal	8'
3. Grossflöt	8'
4. Pr. Octav	4'
5. Kleinflöte	4'
6. Nachthorn	4'
7. Quinte	2 2/3'
8. Superoctav	2'
9. Hohlflöte	2'
10. Quinta	1 1/3'
11. Blockflöte	1'
12. Mixtur 3 sor	

A hangszer védelmére szolgáló orgonaszekrény a mester egyik jellegzetes szekrénytípusa, művészi kiképzésű, s mai napig is eredeti formájában maradt meg a később hasonló stílusban épített új orgonaszekrény tetején. Ennek okaira a későbbiekben térek ki. Keskeny lábazata kiszélesedik a szelládák magasságában, homlokzati részén aranyozott, a faragás pedig csigavonalszerű. A gazdagon díszített homlokzaton a következő felirat olvasható:

„ÉNEKELJETEK ISTEN[N]EK A MI ERŐSSÉGŰNKNEK, VIGADIA-TOK A IAKOB ISTENÉNEK. SOLTÁR LXXXI. V. I.”

Külön említést érdemel a középső sípmező alatt elhelyezett három faragott mesterjegy Johannes Hahn és Johannes Weiss nevének kezdőbetűivel. A harmadikat viszont, akinek nevét a J. F. B. kezdőbetűk jelzik, nem említi a szerződés. Az orgonaszekrény színe sötétzöld és vörös márványutánzat. A díszítések arany, sötétbarna és sötétzöld színezetűek. A homlokzatsípok mindenikéről festett

¹³ ERELvt X. A. 42. b.

¹⁴ Kiegészítésére és a pedál kiépítésére később Ruzitska György tett javaslatot az 1860-ban készített szakvéleményében. (Bővebben ld. tovább.)

oroszlánfej néz alá oly módon, hogy szája a sípszáj nyílásával egyezik. A szekrény bal oldali keretbetétjének külső felén latin nyelvű festett felirat olvasható:

„IN LAUDEM D. O. M. EXSTRUCTUM HOCCE ORGANUM SINGULARI CURA SPECT. A. C. GROSSI DOMINI STEPHANI S. PATAKI IUDICIS PRIMARII CIVITAT' CLAUD: ITEMQUE CURATORIS ECCLESIAE REFORM: CLAUDIOPOLITANAE.”¹⁵

Az orgona először a szentélyben állt „szembe az ajtóval a föld színére téve”, majd a hangszer elhelyezésének céljából épült nyugati fakarzatra került, amely az 1798-as tűzvész alkalmával ment tönkre.¹⁶ Az orgonának azonban nem esett baja, eltekintve a hátoldalán történt kisebb pörkölődéstől. Ezután ismét visszakért a szentélybe, ahol a századfordulón – Entz Géza szakvéleménye szerint

„[...] megfelelő nagyságú, de ízléstelen, és a templom belsejét nagyon csúfító karzatot építettek.”¹⁷

Ifj. Johannes Hahn erre helyezte el az orgonát 1801-ben.¹⁸ A későbbiek folyamán többször javították. „Eitel Andreas Orgelbauer” 1824. december 8-án kelt költségvetéséből kiderül, hogy új fúvót kellett beszerezni.¹⁹ A következő beavatkozást „Szentgyörgyi Bálint orgona Meister”-nek tulajdoníthatjuk Bodnár Mihály orgonista 1830. július 20-án kelt jelentése alapján. E jelentésben Bodnár Mihály arról ír, hogy szükségessé vált

„[...] az orgona klaviatúrájának megigazíttatása és ugyanottan kívántató lécezésnek csináltatása.”²⁰

A jelentés egy felsorolást is tartalmaz azokról a változatokról, amelyekben a sípok hiányosan szólnak.

A feltehetőleg időközben tönkrement hangszer jó harminc esztendő múlva vizsgálta meg egy bizottság Vadas József akkori lelkész vezetésével, aki az Egyházi Tanács 1860/63. sz. alatti megbízatásának tett eleget. A vizsgálat a „Conservatóriumi igazgató Ruzitska György úr” jelenlétében történt, aki néhány módosítást javasolt, és felvetette a hangszer kibővítésének gondolatát is. Észrevételeit a következőkben közöljük rövidítve:

„Az orgonatok újból s nagyobb méretben készíttendő s a Chorus hátulsó részében felállítandó. Ennek következtében szükséges javítások lesznek:

a) Egy új jádzó vagy Claviatura asztal 54 billentyűvel.

¹⁵ „A Mindenható Isten dicsőségére készült ez az orgona S. Pataki István úr Kolozsvár főbírájának és egyben Kolozsvár jeles református egyháza gondnokának kizárólagos gondoskodásából.”

¹⁶ Entz Géza: *i. m.* 46. Adattár: 14.

¹⁷ Uo. 27.

¹⁸ ERELvt XIII. 16.

¹⁹ ERELvt XV. 73.

²⁰ ERELvt XVI. 138.

- b) Egy egészen új szelláda, egy vagy két osztályokkal, a hiányzó Basszus hangok, Cisz, Disz, Fisz, Gisz és hiányzó Discant hangok, Disz, E, F felállítására való tekintettel.
- c) Ennek következtében mindegyik Mutatióban (Registerben) 7 új sípokot kell alkalmaztatni. Továbbá az úgynevezett Mixtura mutatióban minden egyes hangnak legalább még egy új síp szükségeltetik, mivel ez most a három felső oktávban csak egy síppal ellátva van; még célszerűbb volna ezen egész Mutatiót minden hanghoz három síppal látni el.
- d) Az egész Mechanismus (Regierwerk) a Regiszter gomboktól a szelládaig szükségesképpen újból készítenendő, mivel ezen Tractura egészen más Directiót kap.
- e) Mindazon cinsípokot, melyeknek kivágása (szája) igen széles és ennél fogva a hangokat hiányosan adják, ott, ahol a lábaikhoz vagynak forrasztva, le kell bontani és újból forrasztani. Ezen munkába belé van foglalva a sípok újbóli Intonációja, kitisztítása és hangolása.
- f) [...] egy új 16 lábhangú fedett Fa-Mutatio felállítandó (egy úgynevezett Burdon), mely az orgonának egy hatósabb hangot fog adni [...].
- g) Egészen új fúvók, melyek kevéssel kerülnek többre, mint a régiéik szétbontása, igazítása, kibőrzése és lóinakkal való erősítése.
Ezek lennének a szükséges és elkerülhetetlen javítások, melyeknek költségei 700–800 pforintokra mennének.”²¹

Továbbá javaslatot tesz egy kibővítési munkára is:

- „1) Még egy felső Manuale hozzáadása, amely legalább két fa és két Cin-Mutatókból állana. Ezen egy tökéletes orgonának nagyon szükséges része a költségét circiter 400 pforintokkal szaporítaná.
- 2) Egészen tökéletes s ily nagy Ecclesiához méltó lenne, ha ezen orgonához még egy Pedále is alkalmaztatna, mely legalább három Mutatókból, ti. egy 16 lábas és két 8 lábas fasípokból álljon. Ennek költsége is circiter 3–400 forint volna.”

Ruzitska továbbá példának hozza fel a következőket:

[A] „Piaristák academicum templomának ezelőtt 11 esztendővel egy nagyszerű jó orgona készült.”

A lutheránus templomban pedig

„[...] ezelőtt 18 esztendővel egy valamivel kisebb, de tökéletes mű felállítottott.”²²

²¹ ERELvt j. n.

²² Mindkét orgona a Maywald cég brassói műhelyben készült. Evangélikus templom: Heinrich Maywald, 1842, egy manuál, pedál, 14 regiszter. 1913-ban az időközben felépült Erdélyi Ev-Ref. Egyházkerület Theologiai Fakultásának dísztermében helyezték el, eredeti szekrénye a régi helyén maradt. Piarista templom: Maywald Antal (?), 1849, két manuál, pedál, 19 regiszter. A hangszer 2013-ban restaurálták.

Végül pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a munkákat egy „orgonaismerővel” kell ellenőriztetni, ugyanis

„[...] az Orgonakészítőknek sokféle útjaik és módok vannak, a hozzá nem értőt kisebb vagy nagyobb mértékben rászedni (magyarul megcsalni).

Kolozsvárott, június 4-én 1860.

Ruzitska György.”

A javasolt átépítés kivitelezésére már nem került sor.

1878. szeptember 28-án ismét előtérbe került az orgona használhatóvá tétele. Ekkor Korik Béla adott be árajánlatot. Valószínű ez volt az utolsó javítási munkálat, amelyet e hangszeren végeztek, mivel az érdeklődés mindinkább egy új hangszer beszerzésének irányába fordult.

A harmadik orgona

A hangszer további története érdekes kettősséget hordoz. A barokk orgona sorsa nem választható el attól, ami utána következett: szekrényét az új orgona csúcsára helyezték, és ezáltal szerves része maradt az immár évszázados látványnak. Az új homlokzat szinte hídként áll a barokk és a romantika között: teljesen mellőzi a közbeeső korszak, a klasszicizmus orgonaépítészeti elemeit. Ugyanakkor a műemlékvédelmi előírások 20. századi és mai problematikája is jelen van azokban a történetekben, amelyek a századfordulón a Farkas utcai templomban is bekövetkeztek.²³

Időközben, 1871-ben nagyszabású gyűjtés indult az orgonajavítás költségeinek fedezése érdekében. 1911-ig az összeg 21 499 koronára emelkedett.²⁴ Mivel az anyagi lehetőségek megengedték, fokozatosan elfordultak a régi orgona bővítésének gondolatától, és új hangszer után néztek.

A Hahn-orgona a szentélyben, 1910 előtt

²³ Némi történelmietlen megközelítéssel élve: talán gazdagabbak lennének egy eredeti Hahn-orgonával, illetve annak kibővített változatával. A 19. század második feléből számos ilyen példát találunk a hazai orgonaépítészetben, és ezek nem mind szerencsés megoldások. Nyilvánvaló az is, hogy ez a bővítés ugyanakkor elodázta volna a gyülekezet nagyobb hangszer iránti igényét, ennek megvalósulását pedig esetleg a világháború utáni időszakra tolt volna át. Rosszabb esetben a világháború teljesen meggátolhatta volna az új orgona beszerzését, vagy azt csak jóval gyengébb minőségben, mélyen a háború előtti színvonal alatt lehetett volna megvalósítani.

²⁴ ERELvt I. C. 83.

1886-ban az Esperesi Hivatal levelezést folytatott Nagy József brassói orgonaépítővel. Egy 1886. szeptember 9-én kelt levélből megtudjuk, hogy részletes tervet és három rajzot küldött Kolozsvárra.²⁵ Az említettek közül csupán egyetlen tervrajzának sikerült nyomára bukkannom, amely neogót orgonaszekrényt ábrázol, sajnos regisztermegnevezések nélkül. Kérdés, hogy a levélben jelzett három tervrajz mindegyike Nagy József hangszereit ábrázolta-e? Meglepő ugyanis, hogy a Gyulafehérvári Székesegyház 1877-ben megépült Kolonics-orgonájának egy évvel korábban készült tervrajza is a jelzett helyen volt megtalálható, Wilhelm Hörbiger ugyancsak neogót orgonatervével együtt. Nem tisztázott, hogy a református egyház vajon tőlük is kért ajánlatot, vagy csak Nagy József révén jutott ezekhez?²⁶

A továbbiakban több orgonaépítő céggel is párhuzamosan leveleztek, mind a Belvárosi, mind pedig az Alsóvárosi templom orgonája ügyében. Ezekben több utalást is találunk arra vonatkozóan, hogy nem érdemes foglalkozni a régi hangszerek rendbetételével. Abban az időben ugyanis még nem létezett orgona műemlékvédelem, illetve, amint látni fogjuk, ez csak az orgonaház megmentésére szorítkozott. Az orgonabelső védelmének első nyomait csak az 1918-ban elrendelt országos fémbeszolgáltatás kapcsán elvégzett orgona összeírástól számítjuk.²⁷ E tekintetben igen tanulságos Rieger Ottó budapesti orgonaépítő 1911. december 19-én kelt levele, amelyben válaszul a presbitérium 1911/105. számú határozatára, új orgona felállítását ajánlotta, nem pedig a régiek javítását és új változatokkal való pótlását, amelyet

„[...] egy lelkiismeretes cég sem fog javasolni, míg cégem egyáltalán nem is vállalja, már csak azért sem, mert az esetleg végzett munkáért jóállással sem biztosíthatom.”

Végül pedig a következő ajánlatot tette:

„[...]a régi orgona ócska cin sípjainak [!] kilogrammját 1 korona 20 fillérért váltom be.”²⁸

²⁵ ERELvt XXVIII. 64.

²⁶ Mindhárom tervrajzot ld. Dávid István: *Műemlék orgonák Kolozsváron* című tanulmányában: 25., 26. és 27. kép.

²⁷ 1918-ban a homlokzatsípok kötelező beszolgáltatása alól az 50 évnél régebbi műtörténeti értékű hangszerek kaphattak mentességet. A Farkas utcai orgona mindössze 5 éves múlttal a jól megindokolt kérvénynek köszönhetően menekült meg, ugyanis abban az 1765-i építési évszámra hivatkoztak. Az országos lista arról tanúskodik, hogy ezzel szemben a Budapest-Kálvin téri orgonából vették ki a legtöbb sípot (278 kg), annak ellenére, hogy 1830-ban épült. Vö. Solymosi Ferenc: Az 1918-as orgonasíp rekvirálás és az Angster-féle „Rekvirált orgonasípok lajstroma”. In: *Magyar Egyházzene* II. (1994/1995) 3., 341–354. és 4., 473–497. Ld. még Dávid István: Kiegészítések az Angster-féle „Rekvirált orgonasípok lajstroma” jegyzékhez. In: *Magyar Egyházzene* III. (1995/1996) 2., 219–228.

²⁸ ERELvt I. C. 83. d.

A kolozsvári belvárosi templom nagyszabású helyreállítása 1910 szeptemberében kezdődött el a Műemlékek Országos Bizottsága vezetésével. Azzal a céllal, hogy belsejében a régi gótikus térhatás érvényesüljön, elsőként lebontották az 1798. évi égés után ideiglenesen felépített „ízlestelen” keleti karzatot, amelyen az orgona is állt.²⁹ 1910. október 30-án Herepei Gergely lelkész tett jelentést a presbitériumnak, hogy Simon Lajos [?] orgonamester leszerelte az orgonát, s azt a papi lak gyűléstermében helyezte el. A kezdetleges nyugati fakarzat helyett a gótikus stílushoz illő, új háromívű kőkarzat épült 1912-ben. Ezt jelölték ki a felépítendő új orgona helyéül, a régi orgona bővítési tervét pedig végleg elvetették.

A századforduló levelezései végül a pécsi Angster orgonagyárral kötött szerződésbe torkolltak. Az építő már 1908. április 16-án részletes költségvetést küldött Kolozsvárra, amelyben huszonnégy regiszteres, kétmanuálos orgona felépítését vállalta, 19 600 koronáért. Ennek a költségvetésnek az az érdekessége, hogy kéttestű orgonaszekrényt ajánlottak, „fenyőfából, tölgyfaszínűre festve”.³⁰ Az egyházközség azonban túl soknak találta a kért összeget, ezért Angster 1911. december 28-án újabb két költségvetést küldött egy-egy huszonnégy regiszteres orgona felépítéséről.³¹ Az első változat szerint csak ajaksípokat alkalmazott volna, a második, szerencsésebb terv három nyelvregiszter kiépítését is előírányozta (Harsona, Trombita, Oboa). Az Erdélyi Református Egyházkerület végül is ez utóbbit fogadta el az 1912. július 4-én tartott ülésén,

„[...] költségvetését 14 520 koronában jóváhagyta, s az elkészítését, ha a Műemlékek Országos Bizottságának stílszerűség szempontjából ellene kifogása nem lesz, engedélyezi.”³²

Felfigyelhettek azonban a régi rokokó orgonára, és a rendkívül szép orgonaszekrényt mindenképpen érdemesnek tartották megmenteni. Így a Műemlékek Országos Bizottsága nem hagyta jóvá Angsterék kéttestű orgonaszekrény-tervét, hanem új orgonaszekrényt terveztek a régi hangszer stíluselemeinek felhasználásával, éspedig oly módon, hogy csúcsában elhelyezhessék a műemlékként kezelt régít. Enyhén szólva ironikus hangú az a levél, amelyet Angster József írt 1914. április 20-án Belle László református egyházi pénztárosnak, s amelyben beszámol az orgonaszekrényvel kapcsolatos ráfizetéséről:

„[...] annak rendkívül sok, gazdag faragványa, azoknak antik aranyozása számításunkon felül rendkívül sokba került. E tételnél több mint ezer korona volt a kiadás-többletünk [...]. Méltóztassék ezen nagy összegű ráfizetéseket részünkről

²⁹ Entz Géza: *i. m.* 27–28.

³⁰ ERELvt j. n.

³¹ ERELvt I. C. 83.

³² ERELvt II. C. 13. a.

hozzájárulásnak tekinteni a gyűjtéshez, s így nagyon valószínű, hogy az adakozók sorában az elsők között fogunk állani.”³³

Az orgonaszekrény festését Flegher György vállalta 200 korona ellenében. Az 1913. december 19-i orgonaátvételről Sepródi János tudósít ekképpen:

„[...] a szerződésben kikötött feltételeknek úgy mennyiségileg, mint minőségileg dicséretesen megfelelt, [...] a néma változatokban és kapcsolókban meg van valósítva mindaz, amit a modern orgonaépítés technikája felmutathat.”

Továbbá javaslatot tesz olyan kántor alkalmazására,

„[...] aki e remekül elkészített orgonának minden zenei szépségét érvényesíteni tudná, s azáltal Kolozsvár zenei és egyházzenei életében orgonánk az őt megillető helyet elfoglalhatná.”³⁴

A gyülekezet lényegében egy felemás, de impozáns orgonaszekrényben elhelyezett kiváló hangszert kapott, amely a magyar romantikus orgonaépítészet jellegzetes példánya. Mivel alkotója, id. Angster József Franciaországban folytatta orgonaépítői tanulmányait,³⁵ ezért a hangszer az ottani orgonaépítészet stílus-elemeit is hordozza.

Az orgona hangkép vázlata:

<i>I. Főmű: C–g³</i>		<i>II. Redőnymű: C–g³</i>		<i>Pedál: C–f¹</i>	
1. Bourdon	16'	10. Quintatön	16'	20. Contrabass	16'
2. Principal	8'	11. Hegedű Principal	8'	21. Subbass	16'
3. Fugara*	8'	12. Gamba	8'	22. Octavbass	8'
4. Salicional	8'	13. Aeolin	8'	23. Cello	8'
5. Csőfuvola	8'	14. Vox Celestis**	8'	24. Posaune	16'
6. Princ. Oct.	4'	15. Fl. Harm	8'		
7. Fl. doubl.	4'	16. Zergekürt	4'	jelenleg:	
8. Mixtur 4 sor	2 2/3'	17. Fl. Travers	4'	* Superoctav (1975)	2'
9. Trombita	8'	18. Harm. ethera 3 sor	2 2/3'	** Piccolo (1970)	2'
		19. Oboa	8'		

Sajnálatos, hogy a Műemlékek Országos Bizottsága akkor csupán az orgonaszekrényt kezelte megőrzésre érdemes műkincsként, és ezzel akaratlanul is hozzájárult egy igen értékes történelmi orgonabelső megsemmisüléséhez. 1914. január 28-án Simon László kolozsvári orgonaépítő a következő ajánlatot tette:

³³ ERELvt II. C. 13. a.

³⁴ Uo.

³⁵ Az orgonaépítő dinasztia harmadik generációs tagja, ifj. Angster József megrendítő monográfiát írt az egykor európai rangú cég történetéről, a család meghurcoltatásáról és a gyár államosítás utáni felszámolásáról. Ld. Angster József: *ANGSTER – a pécsi orgonagyár és a család története*. Pannónia könyvek. Baranya M. Kvt., [Pécs] 1993.

„A Kolozsvári ref. Farkas utcai templom régi orgonájából megmaradt ócska farészek és fasípok, valamint a fel nem használt apró cinsípokról [nyilatkozván] [...], mivel az orgonának az értékes részei fel lettek használva, én, mint orgonakészítő kisebb javításokhoz a fent nevezett részeket elhasználhatom. Ezzel a kérelemmel fordulok a Nagytiszteletű tanácshoz, és hajlandó vagyok az említett tárgyakért 80 K, azaz nyolcvan koronát fizetni.”³⁶

Az 1914. január 12-én kelt végelszámolás szerint az új orgona ára 14 520 korona volt, akárcsak a szerződésben. A régi sípokra tehát nem tartottak igényt, anyagát sem használták fel, így az utolsó nyom annak további sorsáról Szilveszter Ákos gondnok 1914. április 21-én kelt jelentése marad, amely szerint

„[...] a régi orgona fel nem használt részeit [átadták] 100 korona előzetes lefizetés ellenében Simon László orgonakészítőnek.”³⁷

Zárógondolatok

Mit jelent számunkra e három hangszer története? E kérdés megválaszolása során engedtessek meg nekem a személyesebb hangvételt, ugyanis ez a hangszer inspirált évtizedeken át, és ez nevelt végül többünket orgonistává vagy „orgona barátá”. Hangja, egy impozáns építészeti térben, csodás akusztikai környezetben kelt életre 1913-ban és lett máig elengedhetetlen része a református liturgiának. De a „nehezebb időkben” nemcsak a liturgiai szolgálat eszköze volt, hanem a város és a környék orgonazenét kedvelő polgáraihoz is szólt. A Farkas utcai templom meghatározó találkozási pontjává lett a kincses város lakóinak, s a múlt század '60-as, '70-es és '80-as éveiben már-már a szekularizáltak számára is szakrális térré lényegült át. Ki ne emlékezne a tömegeket mozgósító őszi orgonaestekre, a földön ülő és Bach zenéje előtt némán tisztelgő, „megérintett” diákok

Az új karzat (1912) és az orgona
1913 után

³⁶ ERELvt II. C. 218.

³⁷ Uo.

látványára. A rock-koncertek világához szokott mai ember számára igen szokatlan és szinte hihetetlen jelenség ez. A templomban évtizedeken át megtartott hangversenyek, filharmóniai vagy egyházi szervezésben lebonyolított zenei események történetének feldolgozása még várat magára. Nyilvánvaló, hogy ezek az alkalmak az utóbbi száz év kolozsvári zenetörténetének markáns és elhagyhatatlan részét alkotják.³⁸

Figyelemfelhívásként és a fentiek ellenpontoszásaként is értelmezhetőek viszont azok a sokkoló jelenségek, amelyek egyfajta automatizálást, az emberi jelenlétet kiiktató megoldást szorgalmazznak az orgonahang élő megszólaltatásával szemben, azaz – mai szóval – menedzselnek. Ennek korai példájával már 1914-ben is találkozhattunk, amikor – a kor csodásnak vélt technikai vívmányaként – egy beépíthető szerkezetet ajánlottak megvételekre. Ez a gépzongorákhoz hasonlóan az orgona automatikus megszólalását tette volna lehetővé, és kántor hiányában is megoldotta volna a gyülekezeti ének vezetését. Megfontolt és bölcs elődeink azonban nem kértek e „kántorgép” szolgálatából.

Száz év elteltével ma már internetes fórumokon ajánlják az orgonamentes liturgiát és a kántormentesített egyházzenei szolgálatot.³⁹ Hol van mindebből a lélek, az élő embernek Istent kereső őszinte odaszánása, alázata? A vadhajtások visszametszése minden korszakban nehéz feladat volt, a 16. századi orgonarombolások, az automatizált 20. század után a mai virtualizálódó egyházzene ellen is üzen a Farkas utcai templom hangszereinek és gyülekezeti recepciójának példája.

1. Az első hangszer helyének felkutatása

Az első hangszer helyének felkutatása igen izgalmas építészeti és hangszer-történeti feladat. Az orgona jelenléte már a 14. századtól bizonyítható a magyar orgonatáj, vagyis a történelmi Magyarország korai templomaiban. Az utána következő példák, a nagyszebeni Marienkirche egykori orgonája (1441),⁴⁰ a brassói Fekete templom Gerätekammer feletti új hangszere (1499),⁴¹ a medgyesi szász templom korai orgonakarzatának megléte, vagy a kolozsvári Szt. Mihály temp-

³⁸ Ezek közül most csak a máig folyamatos és közkedvelt szerdai „orgonaaudíciók” nyári sorozatára emlékezünk. A plakátot Orth István készítette, az audíciókon közreműködtek többek között: Maria Abrudan, Barta Tibor, Benedek Kálmán, Bessenyei Mihály, Bognár Noémi, Grete Chrestel, Csíky Csaba, Dávid István, Victor Dan, Elekes Zsuzsa, Garai Zsolt, Geréd Erzsébet, Gergely Ferencz, Amalia Goje, Guttman Emese, Theo Halmen, Hollay Keresztély, Kondor Ferenc, Kovács László Attila, Kozma Mátyás, Magyar Zita, Makkay Edit, Megyesi Éva, Molnár Tünde, Ursula Philippi, Karl Raas, Ilse Maria Reich, Hans Eckart Schlandt, Selmeczi György, Sepsy Károly, Sógör Éva, Trajtler Gábor, Erich Türk, Valádi Enikő.

³⁹ *Bárkiből lehet kántor.* Ld. <http://www.organize.hu/hu/hirek/1-hirek/20-kantorgep-gelejen.html> (megnyitva 2013. december 20-án). Kérdés: valóban mindenki lehet?

⁴⁰ Thomas Greb orgonajátéka alkalmából említik a sekrestye fölött („über dem Lettner”) elhelyezett „fecskefészek-orgonát”. Ld. Binder, Hermann: *i. m.* 13.

⁴¹ A hangszer „díszítéseinek szépségét [...] hangját és sípsorainak változatosságát” Valentinus Kraus városbíró méltatja abban a latin nyelven írt levelében, amelyet a bécsi barátjához, a humanista Conrad Celteshez írt. Közli: Binder, Hermann: *i. m.* 12.

lom lebontott szentélyrekesztőjének ma is meglévő kettős csigalépcsős feljárata (az úgynevezett „királylépcső”) mind azt bizonyítják, hogy a liturgikus tér közelében elhelyezett orgona, mint belsőépítészeti megoldás, a Kárpát-medencében is a nyugat-európai mintákat követve alakult. Joggal feltételezhetjük hát ennek az elhelyezésnek korabeli igényét és egykori megvalósulását magyar területeken is, amint azt már korábban láttuk. Érdekes és még napjainkban is látható 17. századi példa a kézsmárki régi templom (Pfarrkirche) gótikus szentélyének falán elhelyezett „fecskefészek” hangszer, amelyet ma restaurált állapotában lehet látni.⁴²

De térjünk vissza a kincses város előbb említett szakrális tereire. A Szt. Mihály templom északi oldalhajójának haránt záródásánál két egymás fölé elhelyezett ajtó van, amelyek közül a felső a „semmibe” vezet. Ez még mai állapotában is egyértelmű bizonyítéka annak, hogy hol helyezkedett el az egykori orgonakarzat. Ehhez hasonló feljárót a kassai Szt. Erzsébet székesegyházban találunk.⁴³ A Farkas utcai templom esetében az a legvalószínűbb, hogy a 16. századi orgonakarzatot a szentély kolostor felőli, déli oldalán, a sekrestyeajtó fölötti üres falfelületen helyezték el. Az akusztikailag igen kívánatos megoldást nemcsak a szentély hatalmas mérete és a liturgiai történések közelsége indokolja, hanem a csonka torony emeleti szintjéről való könnyű megközelítés lehetősége is valószínűsíti. Ez a karzat, több korabeli példához hasonlóan, fából készülhetett,⁴⁴ és ezért pusztult el a templom 17. századi viharos története során. Ellentétben a Szt. Mihály templommal, itt sajnos nem találunk árulkodó és kézzel

A „két orgona” 1913 után

⁴² Gergelyi Otmar – Wurm, Karol: *Historische Orgeln in der Slowakei*. Opus, Bratislava 1982, 46. Ld. még Gergelyi Otmar – Wurm, Karol: *Historische Orgeln und Gehäuse in der Ostslowakei*. In: *Acta Organologica* 22, Merseburger 1991, (13–104.) 34–35. Ilyen megoldással épült 1624–1625-ben a lőcsei Szt. Jakab templom „függő orgonája” is, amelyet Hans Hummel krakói mester épített. Bethlen Gábor 1626 karácsonján látta ezt a hangszeret, és egy hasonlót rendelt tőle, a gyulafehérvári Székesegyház számára. Vö. Gergelyi Otmar – Wurm, Karol: *Historische Orgeln in der Slowakei*, 37–43.

⁴³ Sas Péter: *A kolozsvári Szt. Mihály templom és egyházi gyűjteménye*. Gloria Kiadó, Kolozsvár 2009, 92.

⁴⁴ Sion – Notre Dame (1400k.), Delft – Oude Kerk (1460), Middelburg – Nieuwe Kerk (1480) Alkmaar – Grote Kerk (1511), Leiden – Hooglandse Kerk (1565).

fogható jeleket, gyámköveket, bordaindításokat. Azonban az egykori fakonzolos megoldást igazoló nyomok, vagy a kivezető szélcsatorna-üreg maradványainak megtalálása olyan eredmény lenne, amely megérne egy alapos falkutatást egy elkövetkező belső restaurálás során. Feltárása és tanulmányozása nemcsak építészettörténetileg rejthet újdonságot, hanem orgona- és liturgiátörténeti adalékként is jelentőséggel bírna egy másik tudományág, az egyházzene és a magyar orgona-történeti kutatás számára.

2. *A barokk orgona és a liturgikus tér egykori zenei egysége*

A Hahn által készített orgona egyben Kárpát-medencei orgonaépítészeti kuriózum is. Rendkívül gazdag díszítettségén, a homloksípok ritkán előforduló oroszlánfejes ornamentikáján túl, hangképének összeállítása és elemzése során érdekes különlegességre bukkanunk: a magyarországi orgonaépítési stíluson belül, létezett Erdélyben egy jellegzetes nagyméretű pozitív (pedál nélküli) orgonatípus, 10–12 regiszteres méretben. Ez 16'-as Manualbass alapra épült, felhangpiramisa a 4'-as fekvésben szélesedett ki, amelyből három sípsor is szerepelt (principal oktáv, egy bővebb és egy szűkebb fuvola vagy fődött, esetleg vonós változat). A diszpozíció két 2'-as regisztert is tartalmazott a felhangsorok kiépítése mellett. Ez a hangszer típus sem Felvidéken, sem pedig Magyarország más területein nem volt jellemző. Kolozsváron azonban két ilyen Hahn-hangszer is épült, egy évtized múlva pedig az Alsóvárosi templom számára készített egy valamivel kisebbet: „Michael Kesstner – Orgelbauer in Klausenburg – 1775.” Az előbb említett hangszerek nyilvánvalóan mintául szolgálhattak ehhez.

Az orgona használatát jóváhagyó 1761-es zsinat előtt református templomba épült hangszerek közül, mai ismereteink szerint, már csak a marosvécsi és a nagybaconi áll, utóbbi átalakított állapotban.⁴⁵ Tehát a Farkas utcait a magyar reformátusok egyik legkorábbi orgonájának tekintjük. A zsinat akkori döntései értelmében a hívek csak erre a célra meghirdetett rendkívüli gyűjtésből vagy kegyúri adományból vásárolhattak orgonát, az addigi énekvezetői szolgálatot ellátó, de orgonálni nem tudó szakembert pedig nem lehetett elbocsájtani. A belvárosi gyülekezet tiszteletben tartotta a zsinati végzést, és az igen szép hangszer láttán olyan döntés született, hogy az új feladatra külön személyt hívnak, s így a korábban alkalmazott énekes kántor is szolgálatban maradhatott. A „belső kántori állást” akkor Beke György (1751–1774) szatmárnémeti kántortanító látta el, „aki vezette a templomi éneklést és a leányok oktatását”,⁴⁶ az „orgonás” kántor pedig egy évig a már említett Czerjék Szabó Ferenc, majd Zetz Mihály (1766–1775) volt. A külső (Alsóvárosi) templomban 1772-től alkalmaztak először orgonistát Zoltán Pál személyében. Hasonló helyzet alakult ki a marosvásárhelyi Vár-

⁴⁵ Az 1757-ben készült orgonát Kézdivásárhelyen használták 1797-ig. Marosvécsen ugyan csak 1757-ben épült az igen kecses Johannes Hahn orgona. Különös figyelmet érdemel még néhány, egykor más felekezetektől beszerzett („átöröklött”) hangszer, pl.: Pócsfalva (1693), Székelymagyaros (17. század), Gyerővásárhely (1697) stb.

⁴⁶ Herepei János: *i. m.* 118.

templomban 1788 és 1799 között, a Prause-orgona felépülte után. Ennek eredményeként egy rövid, de példaértékű időszak következett a református egyház erdélyi történetében. Ebben az időszakban az iskolás gyerekek és előénekesek vezetésével megbízott kántor („oskolamester”) és a hangszer kezelését ellátó orgonista („orgonás”) együtt végezték az egyházzenei szolgálatot, ugyanabban a gyülekezetben, talán egyazon liturgia keretében is.⁴⁷ Az orgona megjelenése tehát, bár csak rövid időre, szétválasztotta az egyházzenei funkciókat és munkaköröket. Mai szemmel nézve, az akkori történésekben a karvezető- és orgonista-feladatok egészséges megosztásának korszerű igényét és a liturgiában megszólaló zenei műfajok egységes kezelésének követendő példáját fedezhetjük fel.

3. Örökségvédelmi kérdések

A magyar orgonatáj változása, néhol erőszakolt átalakítása miatt ma már szinte egyáltalán nem találunk eredeti állapotban lévő nagyobb méretű Angster-orgonát.⁴⁸ Ezeket vagy lebontották, vagy átalakították, illetve több lépcsőben bővítették. Szerencsés kivételnek csak néhány helyzet mondható. Ilyen az op. 1-es, a párizsi tanulmányútról hazatérő és műhelyt alapító mester első hangszerre, a pécsi Zsinagóga orgonája.⁴⁹ Ezt sikerült a mai napig eredeti állapotában megőrizni és restaurálni. Szabadkán, a Székesegyházban áll egy restaurált hárommanuális orgona.⁵⁰ A református templomok közül a hasonló méretű Debrecen-Kossuth utcai hangszer vár szakszerű felújításra (op. 214)

A közelmúltban került előtérbe a Budapest-Kálvin téri hárommanuális Angster-orgona rekonstrukciójának lehetősége, amely a 20. században öt átépítést szenvedett el és jelentős átalakításokon ment át. Eredetileg egy bécsi mester, Jacob Deutschmann munkája volt 1830-ból, amelyet Angster bővített ki 1891-ben. Ennek a munkának egykori dokumentációja és belső szerkezetének részletes tervrajza rendelkezésünkre áll, így komolyan felvetődött az egykor volt op. 155-ös hangszer stílusos újjáépítése. Az 1913-as keltezésű Budapest-Fasori református templom orgonáját (op. 835) a közelmúltban építették át teljesen, két hatalmas hangszer pedig Hajdúböszörmény református templomai-ban vár jobb sorsára.⁵¹

Az 1910-es évek alkotásai közül napjainkban tehát és szinte egyetlenként a Farkas utcai orgona (op. 850) áll legközelebb eredeti állapotához. Csaknem

⁴⁷ A kérdéssel bővebben foglalkozott a 2008-ban, Marosvásárhelyen megrendezett *Az éneklőszék* című egyházzenei konferencia. Teljes anyagát ld. In: *Református Szemle* 2008/4, 345–480.

⁴⁸ Vö. Solymosi Ferenc: Az Angster-orgonák jegyzéke. In: *Magyar Egyházzene* IV. (1996/1997), 3. 331–374.

⁴⁹ Két manuál, 24 regiszter; épült 1869-ben, restaurálták 2002-ben; vö. Solymosi Ferenc – Czár Attila: *Magyarország orgonái*. Magyarországi Orgonák Alapítvány, Kiskunhalas 2005, 92–93.

⁵⁰ 3 manuál, 30 regiszter; épült 1893-ban (op. 200); vö. Mándity György: *Vajdasági orgonák*. Agapé, Újvidék 2002, 70–72.

⁵¹ Bocskai tér: 1902, op. 400, 3 manuál, 46 regiszter. Kálvin tér: 1914, op. 890, 3 manuál, 33 regiszter.

érintetlen volta rendkívüli módon megnöveli hangszer-történeti és műemléki értékét. Bár voltak korábbi elképzelések kibővítésre a régi rokokó szekrény beépítésének igénye kapcsán, ezek szerencsére nem valósultak meg. Az 1970-es évek elején pusztán két sípsor cseréje történt meg némi „barokkosítás” érdekében. Ezek, mint későbbi stílustalan beavatkozások, eltávolíthatók és eltávolítandók. Az eredeti állapot könnyedén visszaállítható analógiák vagy a kiiktatott, de megőrzött sípok segítségével.

Az orgonás műemlékvédelem szempontjából szintén veszélyesnek tűnik egy másik beavatkozás lehetősége, tudniillik a régi, 1765-ös Hahn orgonaszekrény szentélybe történő visszahelyezésének gondolata. Bár az egykori barokk hangszer rekonstrukciója technikailag kivitelezhető feladat lehetne a maga eredeti helyén, a megoldás olyan mértékben rombolná és szegényítené a jelenlegi, immár évszázados belső összképet, hogy azt semmi esetre sem szabad megengedni és vállalni.⁵² Ráadásul ez a Hahn-orgona a Szt. Mihály templom 1753-ban felépült hangszerének „ikertestvére” volt, a Szt. Mihály templom hangszere pedig ma is szól az orgonakarzaton. Így legalább részben megmaradt a felvidéki-szebeni mester öröksége Kolozsváron.

A Farkas utcai templom hangszere, úgy, ahogy most látjuk, hozzátartozik Erdély és az egész Kárpát-medence orgonatájához és annak történetéhez. Azért, hogy megőriztessék az elkövetkező évszázadok számára, ma leginkább a műemléki orgonarestaurálás alapelveit kell tiszteletben tartanunk⁵³ és a 2000-ben megrendezett varasdi organológiai konferencia (*Az orgona mint európai kultúrkincs*) zárónyilatkozata⁵⁴ szellemében kell gondolkodnunk és eljárunk. Ez kimondja: az orgonának nemcsak szekrényét és belső szerkezetét, hanem hangját, tehát liturgiai szolgálatát és zeneművészeti szerepét is meg kell védeni!⁵⁵

⁵² A marosvásárhelyi Vártemplom 1788-ban épült Johannes Prause orgonájának igen sikeres visszahelyezése teljesen eltérő történelmi és hatalomtechnikai előzmények után valósult meg. Hangot kapott olyan elrettentő elképzelés is, amely a németországi modern ajándék hangszer és a barokk stílusú történeti orgona „összeépítését” szorgalmazta. Még „vállalkozó” is lett volna a feladat végrehajtására. A két hangszer végül külön-külön kapott ideális elhelyezést.

⁵³ Vö. A Magyar Restaurátorkamara Alapszabálya 3. számú függeléke: Muzeális és műemléki értékű orgonák megőrzésének és használatának alapelvei. In: *Magyar Restaurátorok Egyesülete* (Évkönyv). Budapest 2013, 68–72.

⁵⁴ A Horvátországban megrendezett I. Európai Orgonás Műemlékvédelmi Kongresszus (*Die Orgel als Europäisches Kulturgut*) anyagát ld. *Magyar Egyházzene* IX. (2001/2002), 113–118.

⁵⁵ A fenti tanulmányzáró gondolatsor egyben átértékelése és korrekciója kíván lenni annak az elképzelésnek, mely többek által 1983-ban fogalmazódott meg az orgona kibővítéséről. 1986-ban a templom alapításának félezer éves évfordulója alkalmából papírra vetettem egy tanulmányt az Erdélyi Református Egyházkerület orgonáinak korábbi felmérése és elemzése tárgyában, mely a Farkas utcai orgona átépítésének gondolatát is felveti. (Vö. Dávid István: *Orgonagondjainkról – egy évforduló kapcsán*. In: *Korunk* 1990/10, 1356–1359.) Az organológiai kutatásban és az orgonás műemlékvédelemben azóta bekövetkezett fejlődésnek köszönhetően, továbbá a hangszerállományban időközben végbement változások miatt, a három évtizeddel korábbi koncepciót ma már nem tartom helyesnek és megvalósítandónak.

Felhasznált irodalom

- A Magyar Restaurátorkamara Alapszabálya 3. számú függeléke: Muzeális és műemléki értékű orgonák megőrzésének és használatának alapelvei. In: *Magyar Restaurátorok Egyesülete* (Évkönyv). Budapest 2013, 68–72.
- Angster József: *ANGSTER – a pécsi orgonagyár és a család története*. Pannónia könyvek. Baranya M. Kvt., [Pécs] 1993.
- Az éneklőszék. In: *Református Szemle* 2008/4, 345–480.
- Árokháty Béla: Az egyházi zene szolgálatának megszervezése, irányítása. In: *Protestáns Szemle* 1937, 343–345.
- Árokháty Béla (szerk.): *Egyházzenei előadások*. Budapest 1937.
- Árokháty Béla: Az egyházi zene szolgálatának megszervezése, irányítása. In: *Magyar Egyházzene* IX. (2001/2002), 318–320.
- Bárkiből lehet kántor*. <http://www.organize.hu/hu/hirek/1-hirek/20-kantorgep-gelejen.html> (megnyitva 2013. december 20-án).
- Binder, Hermann: *Orgeln in Siebenbürgen*. Gehann Musikverlag, Kludenbach 2000.
- Dávid István: A Kolozsvár-belvárosi református templom orgonája. In: *Református Szemle* 1983/5, 395–402.
- Dávid István: *Erdély XVIII. századi orgonaépítészete és hatása a magyar református egyházban*. DLA értekezés. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Budapest 2001.
- Dávid István: Kiegészítések az Angster-féle „Rekvirált orgonasípok lajstroma” jegyzékhez. In: *Magyar Egyházzene* III. (1995/1996) 2., 219–228.
- Dávid István: Műemlék orgonák Kolozsváron. In: Benkő András (szerk.): *Zenatudományi írások 3*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1983, 158–193.
- Dávid István: *Műemlék orgonák Erdélyben*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár – Balassi Kiadó, Budapest 1996.
- Dávid István: „Post tenebras lux” Jean Cauvin... és a kálvinista templom orgonája In: *PIUS EFFICIT ARDOR – A művészet értékelése Kálvin művében és a református kultúrában*. Kálvin Kiadó, Budapest 2009, 89–106.
- Die Orgel als Europäisches Kulturgut. In: *Magyar Egyházzene* IX. (2001/2002), 113–118.
- Entz Géza: A Farkas utcai templom. In: *Református Szemle* 1948/14–18.
- Entz Géza: *A Farkas utcai templom*. Kolozsvár-Belvárosi Református Egyház, Kolozsvár 1948.
- Gergelyi Otmar – Wurm, Karol: *Historische Orgeln in der Slowakei*. Opus, Bratislava 1982.
- Gergelyi Otmar – Wurm, Karol: Historische Orgeln und Gehäuse in der Ostslowakei. In: *Acta Organologica* 22, Merseburger 1991, 13–104.
- Herepei János: *A kolozsvári Farkas utcai református templom és kollégium történetéből*. Sajtó alá rendezte, szerkesztette és az előszót írta Sas Péter. Művelődés, Kolozsvár 2004.
- Mándity György: *Vajdasági orgonák*. Agapé, Újvidék 2002.
- Nagy Szabó Ferenc: Borsos Tamásról és a Marosvásárhelyi vár építéséről. In: Medvigy Endre (szerk.): *Marosvásárhely és Vártemploma*. A Ráday gyűjtemény tanulmányai 3. Budapest 1990.
- Sas Péter: *A Kolozsvári Szent Mihály templom*. Gloria Kiadó, Kolozsvár 1998.

Sas Péter: *A Kolozsvári Szent Mihály templom és egyházi gyűjteménye*. Gloria Kiadó, Kolozsvár 2009.

Sipos Dávid: Konnert Márton vagy József Konnert-orgonák Erdélyben. In: *Református Szemle* 2013/4, 414–431.

Solymosi Ferenc: Az 1918-as orgonasíp rekvirálás és az Angster-féle „Rekvirált orgonasípok lajstroma”. In: *Magyar Egyházzene* II. (1994/1995) 3., 341–354. és 4., 473–497.

Solymosi Ferenc–Czár Attila: *Magyarország orgonái*. Magyarországi Orgonák Alapítvány, Kiskunhalas 2005, 92–93.

Levéltári források

Az Erdélyi Református Egyházkerület Levéltára (ERELvt) I. C., A., D.; II. C., XIII., XV., XVI., XXVIII.